

Tadeusz Ceynowa¹

MATERIAŁY ARCHIWUM DIECEZJI KOSZALIŃSKO-KOŁOBRZESKIEJ W KOSZALINIE DOTYCZĄCE KOŚCIELNYCH DZIEJÓW PIŁY

Wprowadzenie

Piła przez 25 lat pełniła funkcję miasta wojewódzkiego. Dziś jest znaczącym ośrodkiem życia gospodarczego i kulturalnego Wielkopolski. Do tej pory nie doczekała się pełnej monografii historycznej. Przez wiele lat jedynym opracowaniem o znacznej wartości była niemiecka monografia Karla Boesego². W latach 90. XX w. pojawiła się na rynku wydawniczym publikacja Zygmunta Borasa i Zbigniewa Dworeckiego³. 500-lecie potwierdzenia praw miejskich Piły przez króla Polski Zygmunta Starego (4 marca 2013 r.) skłoniło współczesnych badaczy do podjęcia próby kontynuowania opisu dziejów miasta⁴ po 1945 r. Jak zaznaczył we wstępie redaktor prowadzący Marek Fijałkowski, „autorzy mają świadomość, że każdy z przedstawionych przez nich rozdziałów zasługuje na osobną publikację książkową. Być może z czasem powstaną takie opracowania, gdyż jak dotychczas ukazało się niewiele prac obrazujących dzieje Piły”⁵. Być może powo-

-
- 1 Ks. dr Tadeusz Ceynowa, adiunkt Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Szczecińskiego, dyrektor Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej, dyrektor Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, redaktor naczelny „Rocznika Skrzatuskiego”, współorganizator 6 rocznych cykli „Kościołne dzieje Piły”. Adres do korespondencji: 75-817 Koszalin, ul. Seminaryjna 2; e-mail: tceynowa@interia.pl.
 - 2 Karl Boese, *Geschichte der Stadt Schneidemühl* (Schneidemühl: Die Grenzwehr, 1935); zobacz Michał Gajewski, *Arcybiskupia Delegatura w Tucznie, Administratura Arcybiskupia w Tucznie i Piła i Wolna Pralatura Piłska w latach 1920–1945* (praca magisterska, Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2012, mps, promotor ks. dr hab. Bernard Kołodziej TChr. prof. UAM).
 - 3 Zygmunt Boras, Zbigniew Dworecki, *Piła. Zarys dziejów (do roku 1945)* (Piła: Urząd Miejski w Piłce, 1993).
 - 4 Marek Fijałkowski, red., *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000* (Piła: Gmina Piła, 2013). Monografię napisał następujący zespół autorów: Marek Fijałkowski, Maciej Kamiński, Tomira Łęska-Oleszak, Jarosław Wąsowicz SDB (Życie religijne w Piłce w okresie powojennym), Michał Początek, Maciej Ursuski i Tomasz Kamiński.
 - 5 Marek Fijałkowski, Wstęp do „Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000”, w: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski (Piła: Gmina Piła, 2013), 8.

dem takiego stanu rzeczy są trudności z dotarciem do właściwych i jeszcze nieodkrytych źródeł archiwalnych. Zorganizowana przez Towarzystwo Miłośników Miasta Piły, Muzeum Okręgowe i Archiwum Państwowe ponad 30 lat temu sesja naukowa, miała dać asumpt do naukowych badań. Późniejsza publikacja⁶ wystąpień zaproszonych gości z pewnością pomaga profesjonalnym badaczom, jak i regionalistom, sięgać do jeszcze niepublikowanych dokumentów. Niniejszy artykuł wpisuje się niejako w tę lukę i próbuje odpowiedzieć, gdzie można znacząco odkryć ważną dokumentację z kościelnej pilskiej przeszłości.

1. Kościelna przynależność Piły

W 1449 r. wspomniano Piłę po raz pierwszy w aktach konsystorskich. Pierwszego plebana, Michała, znajdujemy pod rokiem 1451. Pierwszy drewniany kościół pw. św. Wojciecha, Stanisława i Marcina powstał prawdopodobnie w pierwszej połowie XV w., przynależał do parafii w Ujściu. W *Liber beneficiorum* diecezji poznańskiej z 1510 r. określono pilskie beneficjum⁷. Miasto, jak i świątynia, były patronatu królewskiego. Potwierdzenie praw miejskich⁸, magdeburskich, dokonało się za sprawą Zygmunta I Staroego 4 marca 1513 r. Brak źródeł z połowy XVI w. nie pozwala stwierdzić, czy Piła uzyskała po tym fakcie niezależność parafialną. Kościołem miejskim dysponowali luteranie w latach 1566–1586⁹. Rozwój protestantyzmu i bierność biskupów poznańskich spowodowały nieodwracalne straty dla Kościoła w ziemi zanoteckiej. Dopiero synod biskupa Wawrzyńca Goślickiego w 1602 r. zreorganizował podział dekanalny diecezji¹⁰. Piła i ziemia walecka weszły w skład dekanatu czarnkowskiego. Dzięki staraniom króla Zygmunta III Wazy i królowej Konstancji, wiele świątyń na tym terenie powróciło w ręce katolików. W 1619 r. zdecydowali oni także, że należy wznieść w Pile nową

6 Roman Chwaliszewski, red., *Piła w źródłach archiwalnych* (Piła: Towarzystwo Miłośników Piły, 1988). Archiwiści poznańscy: Stanisław Nawrocki, Irena Radke, Ryszard Walczak i ks. Konrad Lutyński przedstawili bogate zbiory zespołów archiwalnych dotyczących Piły w archiwach poznańskich, Bydgoszczy, Merseburga i Berlina-Dahlem.

7 Józef Nowacki, *Archidiecezja Poznańska w granicach historycznych i jej ustrój* (Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1964), 384. Autor odnosi się bezpośrednio do archiwaliów konsystorza poznańskiego. Wielu innych badaczy sięga tylko do ks. Nowackiego. Konrad Lutyński, „Materiały Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do kościelnych dziejów Piły”, w: *Piła w źródłach archiwalnych*, red. Roman Chwaliszewski (Piła: Towarzystwo Miłośników Piły, 1988), 61; Maria Wrzeszcz, „Piła”, w: *Encyklopedia katolicka* (dalej EK), t. 15 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2011), kol. 595–597.

8 Zygmunt Boras, Zbigniew Dworecki, *Piła, zarys dziejów (do roku 1945)* (Piła: Urząd Miejski w Pile, 1993), 31–32. Autorzy wskazują, że tłumaczenie dokumentu znajduje się w Bibliotece Raczyńskich w Poznaniu.

9 Nowacki, *Archidiecezja Poznańska w granicach historycznych i jej ustrój*, 384; Boese, *Geschichte der Stadt Schneidemühl*, 27–30. Autor bardzo ogólnikowo potraktował temat. Nawet nie podał dat, kiedy protestanci zawiadywali przejętym kościołem katolickim.

10 Lutyński, „Materiały Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do kościelnych dziejów Piły”, 60; Tadeusz Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki 1821–1920* (Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2004), 37–39.

świętynię¹¹. Wizytator poznański w 1628 r. stwierdził, że nowy murowany kościół pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela jest jeszcze niedokończony i niepoświęcony. W wyniku I rozbioru Polski, Piła i powiat walecki dostały się pod wpływ Prus, które chciały utworzyć na tym terenie niezależny oficjalat. Pomysł ten jednak upadł pod koniec XVIII w. i Piła pozostała w granicach zmniejszonego dekanatu czarnkowskiego¹². Taki stan trwał do zakończenia I wojny światowej. Wówczas, postanowieniem wielkich mocarstw w Wersalu, mimo licznych starań ze strony polskiej, Piła pozostała w państwie niemieckim. Arcybiskup poznański i gnieźnieński Edmund Dalbor ustanowił 22 listopada 1920 r. dla terytoriów leżących za granicą Rzeczypospolitej delegaturę arcybiskupią z siedzibą w Tucznie. Pierwszy delegat, ks. Robert Weimann rozpoczął swe urządowanie 1 grudnia na zamku w Tucznie¹³. Piła została odłączona od dekanatu czarnkowskiego i stała się siedzibą nowego dekanatu, składającego się z 6 parafii. W 1923 r. papież Pius XI dołączył do tej tymczasowej struktury utracone dekanaty diecezji chełmińskiej i erygował administrację apostolską, najpierw z siedzibą w Tucznie, następnie przeniesiono ją do Piły. Stan ten potwierdziła bulla papieska *Vixdum Poloniae unitas* z 1925 r. Podpisanie konkordatu między Stolicą Apostolską a Prusami w 1929 r. zaowocowało w 1930 r. erygowaniem Wolnej Prałatury w Pile (Freie Prälatur Schneidemühl), włączonej do metropolii wrocławskiej¹⁴. Na jej czele stał każdorazowo mianowany przez

-
- 11 Boese, *Geschichte der Stadt Schneidemühl*, 158–160; Marek Fijałkowski, „Z dziejów kościoła św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Pile”, *Kronika Wielkopolski* 28, 1 (2000): 69–70; Maria Wrzeszcz, „Piła”, w: EK, t. 15 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2011), kol. 596. Wówczas pojawia się nowe wezwanie kościoła. Jedni badacze twierdzą, że kolejna zmiana wezwania z NMP i św. Jana Chrzciciela na wezwanie św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty nastąpiło już w połowie XVII w., inni, że w połowie XIX w. Nikt nie potrafi wskazać odpowiedniego dokumentu. Tym bardziej po wojnie Polacy wrócili do nazywania parafii pw. NMP i św. Jana Chrzciciela z kościołem parafialnym pw. Świętej Rodziny. Było to z pewnością spowodowane zniszczeniem XVII-wiecznej świątyni w wyniku działań wojennych w 1945 r.
- 12 Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki 1821–1920*, 57–60. Rozgraniczenie dekanatu czarnkowskiego dokonywało się stopniowo, jeszcze w 1793 r. Elench poznański umieścił Piłę w dekanacie waleckim.
- 13 Bolesław Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* (dalej ABMK) 21 (1970): 370, 369; Kumor, „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”, 393; Władysław Szulist, „Katolicka organizacja kościelna na obecnych obszarach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej od reformacji do 1945 r.”, *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* (dalej KKWD) 5, 5–6 (1977): 132–133; Edmund Dalbor, „Amtliche Bekanntmachungen für den deutschen Anteil der Erzdiözesen Gnesen und Posen”, *Miesięcznik Kościelny* 35, 11–12 (1920): 61; „Amtliche Bekanntmachungen für den deutschen Anteil der Erzdiözesen Gnesen und Posen. Archiepiscopus Gnesnensis et Posnaniensis, Legatus Natus, Primas etc. etc. Cum post novam constitutionem statuum Poloniae et Germaniae finiumque limitationem pars archidioecesis Nostrae Posnaniensis intra fines reipublicae Germaniae sit sita, Nos ad consulendum utiliori ecclesiastico regimini et pro aptiori animarum cura et administratione pro illa parte dioecesis Nostrae, quae sub ditione Borussica modo nunc existit et decanatus Babimostensem, Pilensem, Psevensem, Valcensem et Vschovensem comprehendit, Vicarium Generalem seu Delegatum, qui ad interim Tucznæ in districtu Valcensi residebit, constituimus. Quam ob. Rem Illustrissimum et Reverendissimum Dom. Robertum Weimann, vicarium Nostrum generalem, canonicum Metropolitanum Posnaniensem et praelatum S. Sanctitatis Delegatum Nostrum nominamus et creamus tribuentes easdem facultates eandemque iurisdictionem in spiritualibus et temporalibus rebus, qua hucusque gaudebat, sperantes fore ut omnes fideles eidem qua Vicario Nostro generali et Delegato omnem reverentiam et oboedientiam praestent. Dabamus Posnaniae, die 22. Novembris 1920. + Edmundus Card. Dalbor”.
- 14 Ludwig Petzelt, „Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegatur und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz”, w: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, red. F. Westpfahl (Schneidemühl, 1928), 12–15; Kumor,

papieża prałat w randze ordynariusza. Siedziba¹⁵ kurii prałatury pilskiej mieściła się przy Kirchstrasse 13. Jak pisał o. prof. Roland Prejs OFM^{Cap}, interesantów przyjmowano codziennie w godzinach 10:00–13:00. Specyfika terytorialna i organizacja urzędów centralnych prałatury sprawiała, że w centrali urzędowali jedynie wikariusz generalny, ofcjał i ks. Georg Krüger, pozostali funkcyjni dojeżdżali do Piły, gdyż na co dzień byli odpowiedzialni za stanowiska duszpasterskie w swoich parafiach¹⁶.

W wyniku zakończenia II wojny światowej granice Polski przesunięto do Odry i Nysy Łużyckiej. Terytoria prałatury pilskiej stały się polskimi. Piła jako twierdza została bardzo zniszczona¹⁷, a liczne kościelne archiwalia bezpowrotnie stracone. Prymas Polski arcybiskup August Hlond na mocy pełnomocnictw papieskich utworzył tymczasowe administracje apostolskie. Największą z nich była Administracja Apostolska Kamieńska, Lubuska i Prałatury Pilskiej z siedzibą w Gorzowie¹⁸. Pierwszy administrator, ks. dr Edmund Nowicki zorganizował niezbędne urzędy kurialne. Przez wiele lat Kościół w Polsce z prymasem Stefanem Wyszyńskim na czele dopominał się w Rzymie o stałą organizację kościelną na terenach tzw. Ziemi Odzyskanych. Ostatecznie udało się tego dokonać papieżowi Pawłowi VI. Wydał on 28 czerwca 1972 r. bullę *Episcoporum Poloniae coetus*. Z administracji gorzowskiej erygował wówczas trzy samodzielne diecezje: gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską, włączone do metropolii gnieźnieńskiej¹⁹. Piła jako siedziba dekanatu weszła w skład diecezji gorzowskiej. Należy

„Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”, 370; Erich Klitsche, „Die Bulle de salute animarum vom Jahre 1821 und die Entwicklung der kirchlichen Verhältnisse im Osten Deutschlands bis auf unsere Zeit”, w: *Die Apostolische Administration Schneidemühl*, red. F. Westpfahl (Schneidemühl, 1928), 46–47; Erwin Gatz, „Schneidemühl”, w: *Lexikon für Theologie und Kirche*, bd. 9 (Freiburg–Basel–Rom–Wien: Herder, 2000), szp. 189–190. Niemieccy autorzy wielu wydań tego dzieła rozpoczynają dzieje Piły od 1919 r.

15 Zachowały się ryciny budynku z okresu międzywojennego. Jak do tej pory nie natrafiono na wykaz gromadzonych tam archiwaliów.

16 Roland Prejs, „Prałatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.”, *Roczniki Teologiczne* 55, 4 (2008): 36–37. Tam też literatura na temat prałatury pilskiej. Autor przy opracowaniu artykułu korzystał z kopii tego schematyzmu znajdującej się w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej.

17 Marek Fijałkowski, „Walki o Piłę styczeń–luty 1945”, w: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski (Piła: Gmina Piła, 2013), 11–21. Tam podstawowa literatura.

18 Grzegorz Wejman, *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej 1945–1972* (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007).

19 Duży wpływ na podział terytorium Kościoła gorzowskiego mieli jego ówczesni biskupi: ordynariusz – Wilhelm Pluta i pomocniczy: Jerzy Stroba i Ignacy Jeż, którzy stanęli na czele nowo powstałych diecezji. Hierarchowie ci przygotowywali prymasowi robocze wersje przyszłego podziału. Na temat powstawania nowych struktur kościelnych w 1972 r. istnieje bogata literatura, tam również i wyczerpująca bibliografia: Lech Bończa-Bystrzycki, „Zarys dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej”, w: *Schematyzm Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1998* (Koszalin: Kuria Biskupia Koszalińsko-Kołobrzeska, 1998), 83. Kazimierz Dullak, *Podstawy prawnego-organizacyjne Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej* (Koszalin: Kuria Biskupia Koszalińsko-Kołobrzeska, 1996), 87–88; Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej (dalej ADKK), Prywatne Archiwum biskupa Ignacego Jeża, T: Podział; Tadeusz Ceynowa, „Koszalińsko-Kołobrzeska Diecezja”, w: *EK*, t. 9 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002), kol. 976–978; Kazimierz Kozłowski, oprac. *Narodziny diecezji szczecińsko-kamieńskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej (1945–1975)*, Źródła do Dziejów Pomorza Zachodniego, t. 14 (Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007), 95–103; Lech Bończa-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)* (Koszalin: nakładem autora, 2012), 545–651.

pamiętać, że wówczas w tym mieście funkcjonowały tylko dwie parafie zakonne, salezjańska i kapucyńska. Największa reorganizacja diecezji w Polsce dokonała się w 1992 r. Papież Jan Paweł II ogłosił bullę *Totus Tuus Poloniae populus*. Jej mocą odstąpiono w wielu wypadkach od wieloletniej tradycji przynależności terytorialnej. Zniesiono wówczas średniowieczną diecezję chełmińską i utworzono pelplińską z nowym terytorium. Diecezja Koszalińsko-Kołobrzeska straciła na jej rzecz 6 wschodnich dekanatów: bytowski, człuchowski, główczycki, lęborski, łebski i łupawski. W zamian otrzymała Piłę z dekanatem i okolice Krzyża Wlkp. Z tego powodu, dla Piły, zmieniła się nie tylko przynależność diecezjalna, ale również metropolitalna. Obecnie jest to Szczecin. Trudno mówić w tym przypadku o wiekowych wspólnych kościelnych tradycjach.

2. Miejsce przechowywania²⁰

Podpisanie traktatów między ZSRR i NRF (1967 r.), a następnie Polską i NRF (1970 r.) umożliwiło ostateczną decyzję Stolicy Apostolskiej. Długoletnie starania prymasa Polski Stefana kardynała Wyszyńskiego i episkopatu, zostały uwieńczone bullą *Episcoporum Poloniae coetus*. Papież Paweł VI erygował stałą administrację kościelną na tzw. Ziemiach Odzyskanych. Z dotychczasowej, największej terytorialnie administracji gorzowskiej, utworzono trzy nowe pełnoprawne diecezje: gorzowską, szczecińsko-kamieńską i koszalińsko-kołobrzeską. Ta ostatnia otrzymała siedzibę w Koszalinie z kościołem Mariackim jako katedrą. Pierwszym ordynariuszem nowo utworzonej diecezji²¹ został Ignacy Jeż²², dotychczasowy biskup pomocniczy w Gorzowie.

20 Więcej na temat Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej: Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej i jego zasób”, w: *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945–2005), Tradycja i współczesne wyzwania*, red. Kazimierz Kozłowski (Szczecin–Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2007), 187–193; Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, w: *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1972–2012*, red. Tadeusz Ceynowa (Koszalin–Radom: Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2012), 135–147; Tadeusz Ceynowa, „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej – powstanie i funkcjonowanie”, w: *Przeszłość Kościoła w archiwach Pomorza Zachodniego*, red. Tadeusz Ceynowa (Radom: Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2014), 133–144; Tadeusz Ceynowa, „Duplikaty w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, w: *Nova et vetera. Aktualne problemy archiwów diecezjalnych w Polsce*, red. Waldemar Witold Żurek (Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016), 87–99.

21 Biskupi z Gorzowa: Wilhelm Pluta, Jerzy Stroba i Ignacy Jeż wystosowali do prymasa Polski pismo zawierające roboczą wersję podziału administracji gorzowskiej na trzy nowe diecezje. Bończa-Bystrzycki, „Zarys dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej”, 83. Dullak, *Podstawy prawno-organizacyjne Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*, 87–88; ADKK, Prywatne Archiwum biskupa Ignacego Jeża, T: Podział; Ceynowa, „Koszalińsko-Kołobrzeska Diecezja”, kol. 976–978; Kozłowski, *Narodziny diecezji szczecińsko-kamieńskiej i koszalińsko-kołobrzeskiej (1945–1975)*, 95–103; Bończa-Bystrzycki, *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)*, 545–651.

22 Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa na temat bpa Ignacego Jeża ukaże się w tym roku w *Słowniku polskich teologów katolickich*, t. 10 (maszynopis w posiadaniu autora artykułu).

Biskup Ignacy Jeż, po zorganizowaniu podstawowych instytucji diecezjalnych, zarządził, aby w pomieszczeniach odbudowanej wieży kolegiaty kołobrzeskiej deponować archiwalia z terenu diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Brak odpowiedniego nadzoru dla wykonania szczytnego postanowienia, spowodował znikomy oddźwięk w lokalnym duchowieństwie. Do kołobrzeskiej wieży zostały dostarczone akta z kilku parafii (np. z Marcinkowic dotyczące wcześniejszego dekanatu wałęckiego – kilkanaście poszytów) i kilkadziesiąt mb duplikatów ksiąg metrykalnych. Odbywający się w diecezji synod w latach 1986–1990²³, niestety pominął sprawę utworzenia archiwum diecezjalnego. W aneksie 9, dotyczącym instrukcji o prowadzeniu kancelarii parafialnej, zaznaczono w punkcie 6, że: „Dokumenty szczególnej wagi powinny być przechowywane w parafii w uwierzytelnionym odpisie, natomiast oryginały należy przekazać na przechowanie do archiwum diecezjalnego”. Postanowienie to pozostało jedynie życzeniem, gdyż instytucja taka w diecezji jeszcze nie funkcjonowała.

Odpowiednie okoliczności do powstania diecezjalnego archiwum w Koszalinie zaistniały wówczas, kiedy podpisano umowę z Fundacją Polsko-Niemiecką w celu przygotowania odpowiedniej siedziby dla przyszłej instytucji. Zdecydowano się, że będą to profesjonalnie zaadaptowane pomieszczenia Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie z niezależnym wejściem. Magazyny wyposażono w regały jezdne²⁴. Instytucja finansująca projekt domagała się od obdarowanego zapewnienia na piśmie o późniejszym nieskrępowanym dostępie do zasobu archiwalnego, mając z pewnością na uwadze zainteresowanych przyszłych niemieckich kwerendzistów. Odpowiednio przygotowaną siedzibę poświęcił nuncjusz apostolski arcybiskup Józef Kowalczyk.

Biskup Marian Gołębiowski²⁵ mając na uwadze przepisy *Kodeksu Prawa Kanonicznego* z 1983 r. (kan. 486–491)²⁶, powołał do istnienia Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej²⁷. Dekret podpisany w Koszalinie wszedł w życie z dniem 15 listopada 2003 r. Hierarcha koszaliński tego samego dnia podpisał także *Zarządzenie w sprawie gromadzenia zbiorów Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej*²⁸. Zwrócił w nim uwagę na to, że w pierwszej kolejności należy przekazać do nowo powstałej instytucji archiwalia²⁹ z parafii wytworzone przed 1945 r. Należy zaznaczyć, że archiwum ma otrzymywać dokumentację w obowiązkowy depozyt, nie ma stać się jej nowym właścicielem. Troska o przejęcie archiwaliów będzie spoczywała na dyrekcji archiwum,

23 *I Synod Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej* (Koszalin, 1990), 133.

24 Obecnie zainstalowane regały w 4 magazynach mogą pomieścić prawie 2000 mb akt.

25 Trzeci hierarcha diecezji, pochodzący z diecezji wrocławskiej, obecnie arcybiskup-emeryt we Wrocławiu.

26 *Kodeks Prawa Kanonicznego* (Poznań: Pallottinum, 1984).

27 „Dekret utworzenia Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, KKWD 31, 4 (2003): 36.

28 „Zarządzenie w sprawie gromadzenia zbiorów Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, KKWD 31, 4 (2003): 37–38.

29 Pod pojęciem archiwalia wytworzone przed 1945 r. bp rozumiał: księgi metrykalne, kroniki, wszelkiego rodzaju dokumenty, druki (mszały, księgi obrzędów, kancjonały) zarówno katolickie, jak i ewangelickie.

a przekazywanie dokumentów odbywać się będzie na podstawie protokołu zdawczo-odbiorczego. Ostatni punkt zarządzenia dotyczył duplikatów ksiąg metrykalnych³⁰.

3. Archiwalia pilskie

Jak już wspomniano Piła i jej okolice zmieniły przynależność diecezjalną i metropolitalną w wyniku postanowień bulli z 1992 r. Poprzednia diecezja, gorzowska z siedzibą w Gorzowie Wlkp. nie posiadała wówczas jeszcze archiwum historycznego³¹. Zgodnie z ustaleniami dokumentu papieskiego, należało przekazać odpowiednią dokumentację dotyczącą odłączonych terytoriów i automatycznie ekskardynowanych księży do nowej diecezji³². Po utworzeniu archiwum diecezjalnego rozpoczął się kilkuletni proces przejmowania archiwaliów wytworzonych przed 1945 r., a przechowywanych dotąd w biurach parafialnych. Podstawowa trudność to rozległość diecezji. Od siedziby archiwum do najbardziej oddalonego Krzyża Wlkp. jest prawie 200 km, do Piły 140 km. Tymczasem terytoria przekazane Pelplinowi³³: Lębork – 120 km, Człuchów – 100 km. W Pile znajdują się dwie parafie o rodowodzie sprzed 1945 r. Pierwsza pw. Świętej Rodziny, przy kościele wybudowanym w 1915 r. Świątynia ta w czasach prałatury pełniła funkcję niejako katedry³⁴. Po wojnie przejęła tradycje parafii pw. św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty. Dokumenty archiwalne, w szczątkowej ilości, zostały przejęte i zabezpieczone przez księży salezjanów, którym powierzono pracę duszpasterską w Pile³⁵. Po uprzednim powiadomieniu proboszcza, przejęto w depozyt przedwojenną dokumentację. Do koszalińskiego archiwum, po odpowiednim przygotowaniu³⁶, trafiły księgi metrykalne i 16 poszytów o różnej tematyce. Dokumenty te stanowią zespół o nazwie: Parafia rzym-

30 „Zarządzenie w sprawie gromadzenia zbiorów Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, 37–38; „Statut Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”, KKWD 31, 4 (2003): 33–35.

31 Archiwum diecezjalne powstało we wrześniu 2003 r.

32 Podobna sytuacja miała miejsce w 1972 r., kiedy archiwalia z Gorzowa trafiły do Koszalina, po utworzeniu diecezji. Wówczas zachowały się spisy zdawczo-odbiorcze z przekazanej dokumentacji. Diecezja Koszalińsko-Kołobrzeska utraciła wschodnie dekanaty, zamieszkane przez ludność autochtoniczną (Kaszubów) na rzecz Pelplina. Tym samym akta parafialne, dekanalne i osobowe pracujących księży przekazano do kurii pelplińskiej.

33 Jedną z głównych idei bulli było przybliżenie wiernych do pasterza diecezji.

34 Pisze o tym Roland Prejs. Tam też odbyła się konsekracja prałata Maksymiliana Kallera, który z Piły przeszedł do Kościoła warmińskiego.

35 Pierwszą Mszę św. odprawił kapucyn o. Jerzy Rumak w kościele pw. Świętej Rodziny 6 maja 1945 r. Życie duszpasterskie zaczęli jednak organizować przy kościele pw. św. Antoniego. Po uporządkowaniu świątyni, poświęcili ją 8 czerwca. Wiosną 1946 r. w Pile pojawił się ks. Józef Wróbel SDB. Przejął świątynię pw. Świętej Rodziny z rąk niemieckiego duchownego 18 kwietnia tego roku. Ks. Krüger nie chciał uznać jurysdykcji polskiego duchownego. Jarosław Wąsowicz, „Życie religijne w Pile w okresie powojennym”, w: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski (Piła: Gmina Piła, 2013), 173–174. W 1979 r. powstała tam Inspektorja pw. św. Wojciecha. Instytucja ta prowadzi swoje archiwum.

36 Akta przejmowane do archiwum poddawane są fumigacji. Początkowo odbywało się to w Archiwum Państwowym w Poznaniu, obecnie w Archiwum Państwowym w Szczecinie.

skokatolicka pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela w Pile³⁷. Każdej księdze przyporządkowano kolejną sygnaturę. Poniższa tabela przedstawia czasokres poszczególnych ksiąg, wymiary, liczbę zapisanych stron i aktualną sygnaturę. Ważność ksiąg metrykalnych została zaakcentowana już podczas Soboru Trydenckiego, co potwierdzały następnie polskie synody prowincjalne i diecezjalne. One też precyzowały formę zapisu i konieczne informacje na temat rejestrowanych parafian³⁸. W księdze chrztów zapisywano: imię dziecka, datę urodzenia, datę chrztu, czy dziecko jest dzieckiem ślubnym czy nie, dane rodziców, wyznanie rodziców, miejsce zamieszkania rodziców, miejsce udzielenia sakramentu, zawód ojca, datę chrztu, kto udzielał sakramentu, dane rodziców chrzestnych. W księgach posiadających wydrukowane rubryki jest także miejsce na uwagi. W księgach bez wydrukowanych rubryk informacji jest znacznie mniej – szafarz sakramentu, imię dziecka, dane rodziców, data urodzenia, data chrztu, dane rodziców chrzestnych. W księgach ślubów można znaleźć: dane osób przystępujących do sakramentu małżeństwa, miejsce zamieszkania, ich wyznanie, wiek nowożeńców, kto błogosławił małżeństwo, dane świadków ślubu. W księgach bez rubryk (XIX-wiecznych) czasem pojawiają się informacje o rodzicach nowożeńców. Natomiast w księgach zgonów z XIX w. zapisywano – dane zmarłego, datę zgonu, wiek zmarłego, datę pogrzebu. W późniejszych księgach podawano dodatkowo – przyczynę zgonu, miejsce zamieszkania, stan cywilny, zawód, dane rodziców, przyczynę zgonu, kto pozostał. Dla ułatwienia odnajdywania wpisów wprowadzono tzw. skorowidze, dwa z nich zachowały się.

W parafii pilskiej zaprowadzono księgi metrykalne według wskazań soborowych. Najwcześniej założono księgę małżeństw (1653), jako drugą – księgę chrztów (1676), jako ostatnia została zaprowadzona księga zmarłych (1693). Informację tę otrzymujemy z akt konsystorza poznańskiego³⁹ z 1693 r. Tak więc najstarsze księgi nie zachowały się dla dzisiejszych badaczy.

37 Autor, kiedy tytułował zespół, przejął nazewnictwo z ostatnich dwóch schematyzmów przechowywanych w miejscowym archiwum (kopie). Freie Prälatur Schneidemühl 1940 i Freie Prälatur Schneidemühl 1942. Ten ostatni udało się pozyskać już po publikacji prof. Rolanda Prejsa.

38 Na temat ksiąg metrykalnych pisali: Józef Kurpas, *Początki ksiąg metrykalnych*, ABMK 2 (1961): 5–42; Bolesław Kumor, „Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych”, *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 14, 1 (1966): 65–75; Robert Kufel, *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku* (Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2005); Tomasz Moskal, „Historia ksiąg metrykalnych Kościoła katolickiego na ziemiach polskich”, *Archiwariusz* 1 (2005): 55–83; Artur Mezglewski, „Metrykalne księgi parafialne”, w: EK, t. 12 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2008), kol. 661.

39 Lutyński, „Materiały Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do kościelnych dziejów Piły”, 65–66. Być może księga zmarłych została założona pod naciskiem poznańskiego wizytatora.

Tabela 1. Księgi metrykalne parafii rzymskokatolickiej pw. NMP i św. Jana Chrzciciela w Pile⁴⁰

CHRZTY			
DATY	SYGNATURA	WYMIAR	UWAGI
1798–1826	17	20x33 cm	438 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1827–1844	18	21x33 cm	790 stron zapisanych, rubryki ręcznie robione
1845–1867	19	20x33 cm	517 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1882–1890	20	22x34 cm	516 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1891–1905	21	26x41cm	599 zapisanych stron, rubryki drukowane
1905–1907	22	26x41 cm	143 zapisane strony rubryki drukowane
1907–1910	23	26x41 cm	201 zapisanych stron, rubryki drukowane
1910–1917	24	27x41 cm	513 zapisanych stron, rubryki drukowane
1923–1925	25	22x33 cm	180 zapisanych stron, rubryki drukowane
1926–1933	26	22x34 cm	393 zapisane strony, rubryki drukowane
1845–1876	33	20,5x32 cm	74 zapisane strony, rubryki ręcznie robione, skorowidz chrztów
ŚLUBY			
1800–1827	17	20x33 cm	438 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1828–1844	18	21x33 cm	790 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1845–1871	27	20x33 cm	183 zapisane strony, rubryki ręcznie robione
1872–1903	28	23x36 cm	247 zapisanych stron, bez rubryk
1904–1933	29	26x41 cm	282 zapisane strony, rubryki drukowane
1828–1940	34	20,5x32 cm	204 zapisane strony, rubryki ręcznie robione, skorowidz ślubów
ZGONY			
1818–1862	18	21x33 cm	790 zapisanych stron, rubryki ręcznie robione
1865–1896	30	22x34 cm	663 zapisane strony, rubryki ręcznie robione
1897–1925	31	27x40 cm	607 zapisanych stron, rubryki drukowane
1925–1942	32	22x34 cm	403 zapisane strony, rubryki drukowane

Pozostałe archiwalia mogą posłużyć jedynie jako uzupełnienie tych, które przedstawił Konrad Lutyński i pozostali badacze obecni na pilskiej konferencji na temat źródeł archiwalnych do dziejów Piły. Poniższy wykaz dokumentów przedstawia, to czym dzisiaj dysponuje koszalińskie archiwum. W wielu przypadkach zachowało się tylko kilka kart, jakiś projekt, czy mapa. Zachowało się także kilka dokumentów dotyczących działalności kilku duchownych: ks. Ignacego Bocheńskiego, ks. Jana Cyłsdorfa, ks. Stanisława Waltera i ks. Walentego Ostachewicza⁴¹. Z pewnością na uwagę zasługuje sygn. 5. Obszerny poszyt przedstawia roczne rozliczenia finansowe w parafii ze szczególnym uwzględnieniem kościołów filialnych i Starej Łubianki. Miejscowość ta, wcześniej samodzielna, w pierwszej połowie XIX w. zarządzana przez pilskich duchownych, następnie po dysmembracji uzyskała ponowną niezależność⁴².

Księgi konsystorskie i elenchy poznańskie z XIX w. wspominają o życiu brackim w pilskiej parafii. Bractwo św. Anny założono w Pile już w 1611 r. Miało ono za zadanie

40 Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Parafia rzymskokatolicka pw. Najświętszej Maryi Panny i św. Jana Chrzciciela w Pile, sygnatury 17–33.

41 Tomasz Szugalski, „Proboszczowie i komendarze pilscy w latach 1815–1914”, *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 6 (2001): 155–162.

42 Ceynowa, *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki 1821–1920*, 124–125.

bronić doktryny katolickiej przeciw arianom (bóstwo Syna Bożego i Ducha św.) oraz sakramentów św. i kultu świętych przeciw protestantom⁴³. Zachowana księga bractwa św. Anny wskazuje na próbę ożywienia tego rodzaju pobożności w parafii na początku XIX w., za czasów komendarza Jana Prelwitza. Duchowny ten zakłada nową księgę nawiązując sprawami dochodów i rozchodów do wcześniejszej. Poszyt zawiera przypomnienie bulli papieża Sykstusa V z 1589 r. *Ex incumbenti*, którą podniósł je do godności arcybractwa⁴⁴. Zaprezentowane zostały statuty bractwa, reguły i obowiązki czyli powinności. Warto podkreślić, że informacje te zapisano w języku polskim i niemieckim. Zapisy członków rozpoczynają się od roku 1818 i kończą się w 1882 r. Być może pojawienie się nowego typu stowarzyszeń w drugiej połowie XIX w. spowodowało upadek wcześniejszych. Bardzo cennym źródłem do badania religijności parafian pilskich i z powodu braku zachowanych ksiąg metrykalnych jest *Album Bractwa Różańca św.* Konfraternia ta założona w 1679 r. dobrze się rozwijała do początku XIX w. Dzięki tej księdze można poznać nazwiska i imiona wielu współbraci, promotorów bractwa, darowizny przekazane i wielokrotnie potwierdzone odpusty dla gorliwych czcicieli modlitwy różańcowej. Co ciekawe, bractwo posiadało swoją biblioteczkę. Zanotowano kilka niemieckich tytułów i kilkanaście polskich, przeważnie o tematyce kaznodziejskiej. Bractwa różańcowe podupadły w czasach zaborów. Odrodziły się na terenie archidiecezji poznańskiej w drugiej połowie XIX w. pod postacią Stowarzyszenia Żywego Różańca.

O wielkich stratach poniesionych przez archiwum pilskie na przestrzeni wieków może świadczyć jeden z poszytów. Przedstawia on inwentarz kościoła przygotowany z okazji wizytacji kanonika poznańskiego Franciszka Libowicza w 1727 r. Kolejnym dokumentem jest inwentarz z 1738 r., kiedy ostatnią wizytację generalną przeprowadził sufragan poznański Józef Franciszek Kierski⁴⁵. Zapisane karty zamyka wykaz 78 dokumentów przechowywanych w pilskiej parafii w połowie XVIII w.

Wykaz archiwaliów przejętych przez ADKK w Koszalinie⁴⁶:

1. [Inwentarz parafii pilskiej] – spis dokumentów w archiwum parafii pilskiej, 1727–1757, księga.
2. [Projekty budynku plebanii w Pile], teczka.
3. [Projekt budynków gospodarczych], teczka.
4. [Projekty kościoła katolickiego w Pile], teczka.
5. Kirchen=Rechnung der Römischkatol. Kirche in Schneidemühl (kościóły filialne + Łubianka), 1781–1841, księga.
6. Separation der Wiesen im Uscz-Netzbruch, 1831–1851, teczka.

43 Krystyna Kuźmak, „Bractwa św. Anny”, w: EK, t. 1 (Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995), kol. 625–626.

44 Kuźmak, „Bractwa św. Anny”, kol. 626. Autorka hasła encyklopedycznego podaje datę 1589 r., tymczasem w dokumencie pilskim widnieje data 1586 r.

45 Lutyński, „Materiały Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do kościelnych dziejów Piły”, 62. Była to ostatnia wizytacja staropolska.

46 Liczba porządkowa jest jednocześnie numerem aktualnej sygnatury zespołu.

7. Rezes betreffend Ablöung des städtischen Zinses für Fahrdamm über die Küddow, 1883, teczka.
8. [Wypis z Księgi Bractwa Różańca Świętego] (wypis sporządzono za czasów proboszcza Ignacego Bocheńskiego), 1800, teczka.
9. [Księga Bractwa św. Anny w Pile] (przychody i rozchody), 1801–1882, księga.
10. [Album Bractwa Różańca Świętego], 1680–1826, księga.
11. Auszug aus der Grundsteuer Mutterrolle – Hospital, 1895, księga.
12. [Korespondencja: ks. Jan Cylsdorf, ks. Ignacy Bocheński], 1795–1801, teczka.
13. [Szczątki dokumentów – ołtarze], teczka.
14. [Odpisy najstarszych dokumentów] (ks. Stanisław Walter odpisy z ksiąg waleckich dokonane w 1765 r.) sprawa kościoła w Łubiance, Acta Procesionalia des Decan und Probst Ostachowicz zu Schneidemühl], 1619–1853, teczka.
15. [Szczątki dokumentów] (proboszcz Walter), 1781, karta.
16. Recess über die Gemeinheits Theilung zu Borkendorf Kreisses Dt. Crone, 1849–1850, poszyt.

Drugą jest parafia pw. św. Antoniego. Powstała ona przy nowo wybudowanym kościele. Poświęcenia dokonał ks. prałat Maksymilian Kaller⁴⁷. W schematyzmach prałatury pilskiej z lat 1932–1942 jest ona wymieniana jako zależna od parafii centralnej z własnym kuratusem i wikariuszami. Do archiwum diecezjalnego trafiły tylko księgi metrykalne⁴⁸.

Tabela 2. Księgi metrykalne parafii pw. św. Antoniego⁴⁹

CHRZTY			
DATY	SYGNATURA	WYMIARY	UWAGI
1930–1943	1	21x35 cm	398 zapisanych stron, rubryki drukowane
ŚLUBY			
1930–1945	2	21x35 cm	140 zapisanych stron, rubryki drukowane
ZGONY			
1930–1945	3	21x35 cm	214 zapisanych stron, rubryki drukowane

Z powyższej tabeli wynika, że zachowały się tylko 3 księgi. Są ciekawym źródłem, podobnie jak wyżej scharakteryzowane. Parafia kapucyńska, akceptując regulamin archiwum diecezjalnego, przekazała także księgi metrykalne przeznaczone dla parafii wojskowej. Według Marka Fijałkowskiego parafia garnizonowa miała istnieć już w Pile od połowy XIX w. Na podstawie zachowanych ksiąg można stwierdzić, że posługa sakramentalna w tym czasie odbywała się w kościele pw. św. Antoniego. Szafarzami byli kapłani skierowani do tej właśnie parafii.

47 Patryk Remigiusz Jankiewicz, *Kościół św. Antoniego w Pile. Przewodnik* (Piła: Parafia pw. św. Antoniego, 2009).

48 Parafia dysponuje jeszcze nieprzekazaną księgą I Komunii św. z lat 1931–1944.

49 ADKK, Parafia rzymskokatolicka pw. św. Antoniego w Pile.

Tabela 3. Księgi metrykalne – der Wehrmachtsgemeinde⁵⁰

CHRZTY			
DATY	SYGNATURA	WYMIAR	UWAGI
1940–1945	4	29x42 cm	157 zapisanych stron, rubryki drukowane
ŚLUBY			
1940–1945	4	29x42 cm	157 zapisanych stron, rubryki drukowane
ZGONY			
1940–1945	4	29x42 cm	157 zapisanych stron, rubryki drukowane

Archiwalia wytworzone przez kurię gorzowską przekazano kurii koszalińsko-kołobrzeskiej po opublikowaniu bulli z 25 marca 1992 r. Archiwum nie dysponuje dzisiaj spisem przekazanej dokumentacji. Kiedy rządcą diecezji w Koszalinie był biskup Kazimierz Nycz, podjęto decyzję o przekazaniu do archiwum historycznego z registratury kurii najstarszych powojennych materiałów archiwalnych. Przejęto wówczas dokumentację⁵¹ w zasadzie do połowy lat 70. Grube segregatory zamieniono na teczki z tektury bezkwasowej, nadano nowe sygnatury. Cały zespół z lat 1945–1972 otrzymał nazwę Kuria Gorzowska 1945–1972. Po wstępnym opracowaniu, pracownikom archiwum udało się opublikować inwentarz tego zespołu⁵². Jest on uzupełnieniem inwentarza archiwalnego wydanego w Zielonej Górze⁵³.

Dla wnikliwych badaczy dziejów Piły powojennej archiwalia te są wprost bezcenne. Dotyczą one zupełnie nowych struktur parafialnych, innych duchownych i prawie w całości wymienionej ludności przybyłej z wielu zakątków Polski, jak również z terenów włączonych do Związku Radzieckiego. Pierwszą i najważniejszą grupę akt stanowi dokumentacja dotycząca dwóch parafii: pw. Świętej Rodziny i pw. św. Antoniego. Znajdujemy tam regularnie, co 5 lat, sporządzane protokoły wizytacyjne parafii. Wizytacje przeprowadzali początkowo specjaliści delegaci administratorów gorzowskich, później już ordynariusze i ich biskupi pomocniczy. Protokół wizytacyjny składał się z 14 tytułów: Generalia – obsada parafii, rada parafialna, data ostatniego inwentarza; Kościół parafialny – tytuł kościoła, budowa, liczba miejsc, w co jest wyposażony, stan zakrystii; Kościoły filialne i kaplice należące do kościoła parafialnego – tytuł, stan budowlany, stan inwentarza, tabernakulum; Cmentarze – właściciel, stan; Budynki kościelne i beneficyjne – jakie, stan, czy są wydzierżawione; Biuro parafialne – rodzaje ksiąg przechowywanych, zabezpieczenie akt; Duszpasterstwo – liczba parafian, odstępstwa, konwersje,

50 ADKK, Parafia rzymskokatolicka pw. św. Antoniego w Pile.

51 Dokumentacja znajdowała się w opasłych segregatorach. Nie zastosowano cezury powstania diecezji w 1972 r. Niejednokrotnie segregator sięgał czasowo do lat 80.

52 Tadeusz Ceynowa, *Inwentarz archiwalny. Materiały archiwalne przekazane przez Diecezję Gorzowską nowo erygowanej Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej z lat 1945–1972* (Koszalin: Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, 2014). Znalazły się tam również archiwalia dotyczące Piły przekazane w latach 90.

53 Robert Kufel, Tadeusz Dzwonkowski, *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945–1972* (Zielona Góra: Wydawnictwo Diecezji Zielonogórsko-Gorzowskiej, 2008). Zostały tam umieszczone także nieprzekazane archiwalia do Koszalina.

porządek nabożeństw niedzielnych i powszednich, spowiedź św. i jej rodzaje, Komunia św. i jej rodzaje, małżeństwo, chrzest i bierzmowanie, pogrzeby, rodzaje nabożeństw i uroczystości parafialnych, Nauka religii w szkołach – rodzaje szkół, liczba uczęszczających na lekcje religii; Organizacje religijne – Stowarzyszenie Żywego Różańca, KSM, Krucjata Eucharystyczna, Koło ministrantów, Caritas, Sodalicje, Chór kościelny, Inne organizacje religijne, jak przebiegła poprzednia wizytacja; Pisma religijne rozprowadzane przez duszpasterza – stan czytelnictwa, biblioteka i czytelnia parafialna; Zakony i zgromadzenia zakonne – rodzaje domów zakonnych; Pracownicy kościelni – kościelny, organista biuralista, zawiadowca cmentarza, grabarz; Kościelne zakłady charytatywne – nazwa, kto zarządza, personel, liczba podopiecznych; Stan majątkowy – rada parafialna, jakie dochody, jakie wydatki, sposób udokumentowania⁵⁴. Do głównego protokołu dołączano załączniki – pierwszy dotyczył proboszcza parafii i jego posługi, drugi wikariusza i jego pracy w parafii⁵⁵. W latach 60. zmienił się nieco formularz wizytacyjny, zredukowano go o kilka tytułów: Organizacje religijne, Pisma religijne, Zakony i zgromadzenia zakonne. Cenną dokumentację stanowią roczne sprawozdania duszpasterskie, rachunki roczne, aktualizowane spisy inwentarza, dekrety, udzielane jurysdykcje i regularna korespondencja z kurią w Gorzowie⁵⁶. W kolejnych teczkach zachowały się informacje na temat utrudnień spowodowanych przez władze miejskie, często sterowane przez organa wojewódzkie czy centralne. Dla historii Ziem Zachodnich i Północnych wręcz bezcenne są relacje proboszczów z okazji 10-lecia istnienia administracji w Gorzowie. Uzupełnieniem akt parafialnych są archiwalia dziekańskie⁵⁷.

Wykaz archiwaliów parafialnych i dekanalnych 1945–1972:

- Parafia pw. Św. Antoniego w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1946–1949, rkp. mps, akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła, LP 4, 1946–1963, ss. 384 (sygn. 183),
- Parafia pw. Św. Antoniego w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1950–1954, rkp. mps, akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła, LP 4, 1946–1963, ss. 344 (sygn. 184),
- Parafia pw. Św. Antoniego w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1955–1963, rkp. mps, akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła, LP 4, 1946–1963, ss. 516 (sygn. 185),

54 ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1950–1956, sygn. 188, 327–350.

55 ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1950–1956, sygn. 188, 319–326.

56 ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1946–1949, sygn. 183.

57 ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Dekanat Piła, 1947–1951, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, sygn. 414; ADKK, Kuria gorzowska 1945–1972, Dekanat Piła, 1952–1957, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, sygn. 415. Pozostałe akta dekanalne figurują w inwentarzu archiwalnym wydanym przez ks. Roberta Kufła w Zielonej Górze. Tam też należy szukać archiwaliów dotyczących salezjanów i kapucynów.

- Parafia pw. Św. Antoniego w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1964–1972, rkp. mps, akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła, LP 12, 1964–1972, ss. 248 (sygn. 186),
- Parafia pw. Św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1950–1956, rkp. mps. akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła LP 5, 1946–1964, ss. 368 (sygn. 187),
- Parafia pw. Św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1946–1949, rkp. mps. akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła LP 5, 1946–1964, ss. 420 (sygn. 188),
- Parafia pw. Św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1957–1964, rkp. mps. akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła LP 5, 1946–1964, ss. 578 (sygn. 189),
- Parafia pw. Św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, 1965–1972, rkp. mps. akta luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Piła LP 5, 1965–1981, ss. 384 (sygn. 190),
- Dekanat Piła, 1947–1951, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, rkp. mps, akt luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Dekanat Piła, 1947–1957, ss. 384 (sygn. 414),
- Dekanat Piła, 1952–1957, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, rkp. mps, akt luźne w teczce, język polski, sygn. dawna – Dekanat Piła, 1947–1957, ss. 338 (sygn. 415).

Zakończenie

Przeprowadzone badania wskazują na ciekawą bazę archiwalną przechowywaną w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej. Zmiana granic po II wojnie światowej spowodowała nowe regulacje kościelne w 1945 i 1972 r. W wolnej Polsce doszło do ostatecznej zmiany granic diecezji w 1992 r. Powyższe decyzje spowodowały zmiany w zasięgu terytorialnym aktotwórcy kościelnego. Erygowanie właściwych archiwów diecezjalnych umożliwi współczesnemu badaczowi łatwiejsze dotarcie do istniejących archiwaliów.

Bibliografia

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1950–1956, sygn. 188, 327–350.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1950–1956, sygn. 188, 319–326.

- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Parafia pw. św. Rodziny w Pile, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne 1946–1949, sygn. 183.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Dekanat Piła, 1947–1951, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, sygn. 414.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Kuria gorzowska 1945–1972, Dekanat Piła, 1952–1957, korespondencja, dokumenty różne, dokumenty luźne, sygn. 415.
- Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, Prywatne Archiwum biskupa Ignacego Jeża, T: Podział.
- Boese, Karl. *Geschichte der Stadt Schneidemühl*. Schneidemühl: Die Grenzwatch, 1935.
- Boese, Karl. *Geschichte der Stadt Schneidemühl*. Würzburg: Holzner Verlag, ²1965.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. „Zarys dziejów Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej”. W: *Schematyzm Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1998*, 69–87. Koszalin: Kuria Biskupia Koszalińsko-Kołobrzeska, 1998.
- Bończa-Bystrzycki, Lech. *Dzieje Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim w granicach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej (X-XX/XXI wiek)*. Koszalin: nakładem autora, 2012.
- Boras, Zygmunt, Zbigniew Dworecki. *Piła. Zarys dziejów (do roku 1945)*. Piła: Urząd Miejski w Pile, 1993.
- Ceynowa, Tadeusz. „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej – powstanie i funkcjonowanie”. W: *Przeszłość Kościoła w archiwach Pomorza Zachodniego*, red. Tadeusz Ceynowa, 133–144. Radom: Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2014.
- Ceynowa, Tadeusz. „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej i jego zasób”. W: *Archiwa Ziem Zachodnich i Północnych Polski (1945–2005), Tradycja i współczesne wyzwania*, red. Kazimierz Kozłowski, 187–193. Szczecin–Warszawa: Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Stowarzyszenie Archiwistów Polskich, Archiwum Państwowe w Szczecinie, 2007.
- Ceynowa, Tadeusz. „Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”. W: *40-lecie Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej 1972–2012*, red. Tadeusz Ceynowa, 135–147. Koszalin–Radom: Biblioteka Wyższego Seminarium Duchownego w Koszalinie, Instytut Technologii Eksploatacji – Państwowy Instytut Badawczy, 2012.
- Ceynowa, Tadeusz. „Duplikaty w Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”. W: *Nova et vetera. Aktualne problemy archiwów diecezjalnych w Polsce*, red. Waldemar Witold Żurek, 87–99. Lublin: Wydawnictwo KUL, 2016.
- Ceynowa, Tadeusz. „Koszalińsko-Kołobrzeska Diecezja”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 9, kol. 976–978. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2002.
- Ceynowa, Tadeusz. *Inwentarz archiwalny. Materiały archiwalne przekazane przez Diecezję Gorzowską nowo erygowanej Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej z lat 1945–1972*. Koszalin: Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej, 2014.
- Ceynowa, Tadeusz. *Ziemia pogranicza. Dekanat walecki 1821–1920*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne Polwen, 2004.

- Chwaliszewski, Roman, red. *Piła w źródłach archiwalnych*. Piła: Towarzystwo Miłośników Piły, 1988.
- Dalbor, Edmund. „Amtliche Bekanntmachungen für den deutschen Anteil der Erzdiözesen Gnesen und Posen”. *Miesięcznik Kościelny* 35, 11–12 (1920): 61.
- „Dekret utworzenia Archiwum Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej”. *Koszalińsko-Koło-brzeskie Wiadomości Diecezjalne* 31, 4 (2003): 36.
- Dullak, Kazimierz. *Podstawy prawno-organizacyjne Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej*. Koszalin: Kuria Biskupia Koszalińsko-Koło-brzeska, 1996.
- Fijałkowski, Marek, red. *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*. Piła: Gmina Piła, 2013.
- Fijałkowski, Marek. „Walki o Piłę styczeń–luty 1945”. W: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski, 11–21. Piła: Gmina Piła, 2013.
- Fijałkowski, Marek. „Z dziejów kościoła św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty w Pile”. *Kronika Wielkopolski* 28, 1 (2000): 69–70.
- Fijałkowski, Marek. Wstęp do „Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000”. W: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski, 8. Piła: Gmina Piła, 2013.
- Gajewski, Michał. *Arcybiskupia Delegatura w Tucznie, Administratura Arcybiskupia w Tucznie i Pile i Wolna Pralatura Pilska w latach 1920–1945*. Praca magisterska, Wydział Teologiczny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, 2012, mps, promotor ks. dr hab. Bernard Kołodziej TChr, prof. UAM.
- Gatz, Erwin. „Schneidemühl”. W: *Lexikon für Theologie und Kirche*. Bd. 9, szp. 189–190. Freiburg–Basel–Rom–Wien: Herder, 2000.
- I Synod Diecezji Koszalińsko-Koło-brzeskiej*. Koszalin, 1990.
- Jankiewicz, Patryk Remigiusz. *Kościół św. Antoniego w Pile. Przewodnik*. Piła: Parafia pw. św. Antoniego, 2009.
- Klitsche, Erich. „Die Bulle de salute animarum vom Jahre 1821 und die Entwicklung der kirchlichen Verhältnisse im Osten Deutschlands bis auf unsere Zeit”. W: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, red. F. Westpfahl, 41–50. Schneidemühl, 1928.
- Kodeks Prawa Kanonicznego*. Poznań: Pallottinum, 1984.
- Kozłowski, Kazimierz, oprac. *Narodziny diecezji szczecińsko-kamieńskiej i koszalińsko-koło-brzeskiej (1945–1975)*. Źródła do Dziejów Pomorza Zachodniego. T. 14. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.
- Kufel, Robert. *Kancelaria, registratura i archiwum parafialne na ziemiach polskich od XII do początku XXI wieku*. Zielona Góra: Księgarnia Akademicka, 2005.
- Kufel, Robert, Tadeusz Dzwonkowski. *Inwentarz archiwalny Kurii Administracji Apostolskiej w Gorzowie Wlkp. z lat 1945–1972* (Zielona Góra: Wydawnictwo Diecezji Zielono-górsko-Gorzowskiej, 2008).
- Kumor, Bolesław. „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 21 (1970): 209–404.
- Kumor, Bolesław. „Granice metropolii i diecezji polskich (968–1939)”. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 22 (1971): 319–402.
- Kumor, Bolesław. „Metryki parafialne w archiwach diecezjalnych”. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 14, 1 (1966): 65–75.

- Kurpas, Józef. *Początki ksiąg metrykalnych*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 2 (1961): 5–42.
- Kuźmak, Krystyna. „Bractwa św. Anny”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 1, kol. 625–626. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1995.
- Lutyński, Konrad. „Materiały Archiwum Archidiecezjalnego w Poznaniu do kościelnych dziejów Piły”. W: *Piła w źródłach archiwalnych*, red. Roman Chwaliszewski, 59–71. Piła: Towarzystwo Miłośników Piły, 1988.
- Mezglewski, Artur. „Metrykalne księgi parafialne”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 12, red. kol. 661. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2008.
- Moskal, Tomasz. „Historia ksiąg metrykalnych Kościoła katolickiego na ziemiach polskich”. *Archiwariusz* 1 (2005): 55–83.
- Nowacki, Józef. *Archidiecezja Poznańska w granicach historycznych i jej ustroj*. Poznań: Księgarnia św. Wojciecha, 1964.
- Petzelt, Ludwig. „Die Errichtung der Erzbischöflichen Delegatur und die Anfänge der Apostolischen Administratur Tütz”. W: *Die Apostolische Administratur Schneidemühl*, red. F. Westpfahl, 12–147. Schneidemühl, 1928.
- Prejs, Roland. „Prałatura pilska w świetle schematyzmu z 1940 r.”. *Roczniki Teologiczne* 55, 4 (2008): 41–50.
- „Statut Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”. *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* 31, 4 (2003): 33–35.
- Szugalski, Tomasz. „Proboszczowie i komendarze pilscy w latach 1815–1914”. *Studia Koszalińsko-Kołobrzeskie* 6 (2001): 155–162.
- Szulist, Władysław. „Katolicka organizacja kościelna na obecnych obszarach diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej od reformacji do 1945 r.”. *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* 5, 5–6 (1977): 132–133.
- Wąsowicz, Jarosław. „Życie religijne w Pile w okresie powojennym”. W: *Zarys dziejów Piły w latach 1945–2000*, red. Marek Fijałkowski, 172–193. Piła: Gmina Piła, 2013.
- Wejman, Grzegorz. *Organizacja Kościoła katolickiego na Pomorzu Zachodnim i ziemi lubuskiej 1945–1972*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.
- Wrzeszcz, Maria. „Piła”. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 15, kol. 595–597. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, 2011.
- „Zarządzenie w sprawie gromadzenia zbiorów Archiwum Diecezji Koszalińsko-Kołobrzeskiej”. *Koszalińsko-Kołobrzeskie Wiadomości Diecezjalne* 31, 4 (2003): 37–38.

Streszczenie

Pierwsze źródła dotyczące Piły pochodzą z akt konsystorskich z połowy XV w. Początkowo należała ona do parafii w Ujściu. Usamodzieliła się w początkach XVII w. Do 1920 r. wchodziła w skład diecezji i archidiecezji poznańskiej. Po zakończeniu I wojny światowej włączono ją do delegatury arcybiskupiej, a następnie wolnej prałatury w Pile. W wyniku II wojny światowej weszła w skład Kościoła gorzowskiego. Ostatnia reorganizacja Kościoła w Polsce w 1992 r. spowodowała jej włączenie do diecezji koszalińsko-kołobrzeskiej. Archiwalia do dziejów Piły do początków XX w. są dostępne, ale niewystarczająco wykorzystane. Natomiast dokumenty przechowywane w archiwum diecezjalnym w Koszalinie są znane i to nie w całości, tylko nielicznym badaczom. Artykuł ten ma niejako ułatwić poszukiwania kościelnych dziejów Piły w XX w.

Słowa kluczowe: Piła, archiwalia, diecezja koszalińsko-kołobrzeska, archiwum, Kościół katolicki

Abstract

MATERIALS OF THE ARCHIVE OF THE KOSZALIN-KOŁOBRZEG (KOŁOBRZEG) DIOCESE IN KOSZALIN CONCERNING THE HISTORY OF THE CHURCH OF PILA (PIŁA)

The first sources concerning Pila (Piła) come from consistor's acts from the mid-15th century. Initially, it belonged to the parish in Ujście (Ujście). It became independent in the beginning of the 17th century. Until 1920, it was part of the diocese and archdiocese of Poznan (Poznań). After the end of World War I, it was included in the archbishop's delegacy, and then a free prelatry in Pila (Piła). As a result of the World War II it became part of the Gorzow (Gorzów) Church. The last reorganization of the Church in Poland in 1992 brought it inclusion in the diocese Koszalin-Kolobrzeg (Kołobrzeg). Archives for the history of Pila (Piła) until the beginning of the 20th century are available but not used enough. And documents kept in the diocesan archives in Koszalin are known and not in whole to only a few researchers. This article is to make it easier searching for the history of the Church in Pila (Piła) in the 20th century.

Keywords: Pila (Piła), archives, Koszalin-Kolobrzeg (Kołobrzeg) diocese, archive, the Catholic Church